

М. С. Рагачэўская

**МАТЫЎ ДВАІСТАСЦІ (*DOPPELGÄNGER*) У АПОВЕСЦІ
М. ГАРЭЦКАГА «ДЗВЕ ДУШЫ»: ПАЧАТАК ТРАДЫЦЫЙ
ІНТЭЛЕКТУАЛЬНА-ПСІХАЛАГІЧНАЙ ПРОЗЫ**

Інтэлектуальна-псіхалагічная беларуская проза – гэта з’ява, якая стала магчымай дзякуючы не толькі агульным тэндэнцыям псіхалагізацыі мастацкай літаратуры ў XX ст., але і ў сувязі з развіццём навуковых ведаў, у асабліваасці навукі псіхалогіі.

З другога боку, у XX ст. былі прадоўжаны традыцыі стварэння дваістасці, або *Doppelgänger*, што цягнецца з самых вытокаў фальклору, міфаў і казачных аповедаў. Канцэпт дваістасці прадаўжае існаваць у рэлігіі і філасофіі. Літаратура заўсёды ўвасабляла хранічную падвоенасць успрыняцця чалавечаму навакольнага свету, што звычайна выяўлялася ў асэнсаванні непаўнаты, незавершанасці чалавечай сутнасці; а таксама выпрацоўваліся спосабы вырашэння раздвоенасці і канфліктнасці чалавечай псіхікі для вынаходжання паўнаты і самаідэнтыфікацыі «я».

Да катэгорыі дваістасці, згодна з меркаваннямі некаторых тэарэтыкаў гэтай праблемы, можна далучыць любы адлюстраваны ў мастацкім творы вобраз, што з’яўляецца пэўнай «копіяй» арыгінала; цэласнасць, расшчэпленую на дзве часткі – аб’ект/адбітак, аб’ект/прывід, блізняты, браты-сапернікі, метафарычнае падваенне, закаханая пара, сябры ды інш. Дваістасць можа існаваць і ў вобразе сінтэтычнай антытэзы добра і зла, мужчыны і жанчыны, жыцця і смерці, Бога і д’ябла, рэальнасці і фікцыі. Істотным адрозненнем дваістасці як канцэпта з’яўляецца тое, што «двайнік» заўсёды існуе выключна ў адносінах да арыгінала, або цалкам залежыць ад яго, або праследуе арыгінал (сваё другое «я»), вымушаючы арыгінал успрымаць сябе ў якасці «я» і «не я» адначасова. С. З. Аграновіч і І. В. Самарукава прапанавалі тры варыянты існавання двайнікоў: «двайнікі-антаганісты», «карнавальныя пары» і «блізняты» (С. Аграновіч, 2001). Гэту класіфікацыю дапаўняе Л. І. Горніцкая, якая адзначае пераход ад «тэкстуальнага двайніцтва» ў «псіхалагічны карнавал», існаванне «іншых адносін паміж персанажам і двайніком, дзе двайнік не дублюе дзеянні прататыпа, а функцыяніруе ізалявана ад яго» (Л. Горніцкая, 2009).

У сусветнай літаратуры створана вялікая колькасць розных двайнікоў, дзе назіраюцца вышэй азначаныя варыянты, і асаблівага поспеху ў гэтым дасягнула XIX ст., а дакладней, рамантычны напрамак – гэтаму спрыяла мастацкая свядомасць з раздвоеным светаўспрыманнем. Найбольш ярковыя творы, дзе дзейнічаюць героі-двайнікі, – «Русалачка» Г. Х. Андэрсана, казкі Э. Т. А. Гофмана, раман «Франкенштэйн» М. Шэлі, аповесць «Двайнік» Ф. М. Дастаеўскага, «Неверагодная гісторыя доктара Джэкіла і містэра Хайда» Р. Л. Сцівенсана, «Двайнік» Х. Л. Борхеса, «Партрэт Дарыяна Грэя» О. Уайльда, «Белы замак» А. Памука, «Пісар Бартльбі» Г. Мелвіла, «Вясёлы закуток» Г. Джэймса, «Зялёная гарбата» Дж. Ш. Ле Фаню і Дж. Шэрыдана, «Вільям Вільсан» Э. А. По, не кажучы ўжо аб ранейшых шэкспіраўскіх

блізнятах, казачных і навукова-фантастычных д'ябальскіх пераўвасабленнях, люстэркавых і водных адбітках ды інш. Сіла псіхалагічнага ўздзеяння двайніка тоіцца ў яго падвоеным сэнсе, у тым, што з'ява *Doppelgänger* можа азначаць як кантраст, апазіцыю, так і падабенства.

У гэтым сэнсе аповесць М. І. Гарэцкага «Дзве душы» сведчыць аб матыўнай скіраванасці адначасова да дваістасці архетыпічнай і да яе псіхалагічных аспектаў. Аповесць адлюстроўвае ўздзеянне на чалавека падзей 1918–1919 гг. і мае сюжэт з элементам загадкі. Калісьці ў дзяцінстве двое хлопчыкаў, што належылі да розных сацыяльных класаў, памянлі месцамі: маці бяднейшага з іх вельмі хацела лепшай долі для свайго сыночка. Так «паніч» атрымаў і адукацыю, і пуцёўку ў жыццё. Аб гэтай падмене ужо ў сталым узросце прапаршчык Ігнат Абдзіраловіч даведваецца падчас ваенных падзей, рэвалюцыі і новага сацыяльнага парадку. Так нараджаецца дваістасць: свядомасць Ігната/Васіля цяпер вагаецца паміж дзвюма крайнасцямі і не можа самаідэнтыфікавацца, ці ён «пан» ці «хам», «чырвоны» ці «белы». Пэўнага адказу чытач не атрымоўвае нават напрыканцы гісторыі.

Як сцявяджаюць многія даследчыкі, М. Гарэцкі быў першым з пісьменнікаў, які іранічна і востра псіхалагічна праз унутраны свет героя даў глыбокае адлюстраванне таго часу. Дваістасць у аповесці можна разглядаць з некалькіх бакоў: а) архетыпічная дваістасць па мадэлі «браты-блізняты» і адначасова «браты-сапернікі»; б) псіхалагічная дваістасць расшчэпленасці псіхікі; в) дваістасць сацыяльнай ідэнтыфікацыі; г) наратыўна-мастацкая дваістасць.

У кантэксце першага ўзроўню гэтай дваістасці ляжыць міфалагічны пачатак, існаванне малочных братоў, што адначасова падобныя і розныя. Гэта дваістасць выяўляецца праз рознае паходжанне, але адну «мамку», адну атмасферу выхавання, адзіны догляд і асяроддзе.

Галоўнае псіхалагічнае пытанне, што ставіць аўтар, тычыцца праблемы падсвядомага раздваення асобы, якая з дапамогай усвядомленых ведаў вырашае праблему прыналежнасці да «блакітнай крыві» і «белай косткі» ці «простага роду», праблемы дэтэрмінізму: што вызначае асобу – паходжанне, кроў, спадчыннасць ці асяроддзе і адукацыя? Адмаўляючыся даць дакладны адказ на гэта пытанне, М. Гарэцкі яшчэ больш узмацняе псіхалагічны складальнік аповесці.

На ўзроўні сацыяльнай ідэнтыфікацыі пісьменнік фактычна праводзіць філасофскую рэфлексію праз сарказм і дакументальную праўдзівасць. Хранатоп аповесці надзвычай складаны: кардынальная змена сацыяльнай парадыгмы, разбурэнне ўсяго ладу жыцця, выбуховасць канфліктаў нават на ўзроўні думак – усё гэта існуе ў суаднесенасці з часам і варыяцыямі месца дзеяння (Беларусь, Расія, Каўказ). Ігнат Абдзіраловіч, армейскі афіцэр (сялянскага паходжання, ні для каго не вядомага), сфарміраваўшы свае дэмакратычныя погляды падчас студэнцтва, не можа канчаткова і дакладна вызначыць уласную палітычную пазіцыю менавіта таму, што палітычная сітуацыя ў краіне з'яўляецца раздвоенай, нават супярэчлівай. Дзве яго душы (сялянская і панская) канфлітуюць па мадэлі «ўнутранай дваістасці» (у канцэпцыі Ота Ранка), калі назіраецца раскол асобы, эмпатыя, падвоеная матывацыя. Гэтыя супрацьлегласці звычайна рэалізуюцца, згодна О. Ранку, у экстрэмальных

дзеяннях, псіхічных парушэннях. Ігнат (Васіль) адчувае менавіта ўнутраную падвоенасць: *Душа дваілася. Адна палова несказанна плакала і жалілася на другую, на што яна мучыць яе падманкамі. І калі ён троху выстагнаўся, казала: «Уцячы... уцячы...»* (www.knihi.com/Maksim_Harecki/Dzvie_dusy.html).

З дапамогай *Doppelgänger* таксама даследуецца праблема добра і зла. У аповесці яна зводзіцца да вызначэння добра для айчыны праз ідэалагічнае прыняцце або непрыняцце новага «камуністычнага» строю. На гэтым узроўні таксама ўзнікае гамлетаўскі матыў: Абдзіраловіч кахае Алю Макасееву, але не робіць амаль нічога, каб дабіцца шчасця з ёю; *ён за народ быццам* [Там жа], але не прымае ўдзелу ў канкрэтных падзеях; заяўляе, што ён беларус, аднак адначасова сцвярджае, што яго бацькаўшчына – Расія.

У гэтай дваістасці заключана і стваральная роля: Ігнату ўдаецца ў выніку пазнаць сваё «я», раскрыць сутнасць уласнай свядомасці, што вызначае менавіта яго асобу. Калі ў дзяцінстве пасля пажару ён *хадзіў як старонняя асоба і не мог адчуць глыбокасці людскога гора* [Там жа], *то цяпер жа адмена яго была ў тым, што, пачуўшы прызнанне маткі, ён быццам пачуў і сябе тою грамадою, ад якой стаяў раней збоку. Калі раней на ўчынкі розных непачэсных ахвотнікаў кіраваць няшчаснаю людскою чарадаю глядзеў, як на ўчынкі адурэлых, каторыя пакуль што сваюльцяць бескарана, дык цяпер пільнаваў з асаблівай балючасцю кожную з боку іх няпраўду, ... усё болей не любіў тых афіцэраў, што ўсё выязджалі і выязджалі па-за чырту бальшавіцкага панавання* [Там жа].

Такім чынам, матыў дваістасці ў аповесці М. Гарэцкага вызначаецца катэгарыяльнай і ідэйнай складанасцю. З аднаго боку, аўтар карыстаецца выпрацаванымі на працягу ўсяго літаратурнага працэсу вобразамі *Doppelgänger*, увасобленымі ў двух братах і ўтрымліваючымі аднолькавасць і супрацьлегласць. У традыцыйным псіхалагічна абгрунтаваным ключы рэалізуецца і матыў раздвоенасці псіхікі, свядомасці, асобы. З другога боку, аўтар робіць пэўны крок да інтэлектуалізацыі матыва дваістасці праз паказ раздвоянага палітычнага асяроддзя, памежкавага існавання самаідэнтычнасці беларуса – адначасова з Беларуссю і Расіяй, заклікае чытача паўдзельнічаць у ідэалагічна скіраваных размовах, дэбатах і спрэчках наконт правільнасці ці нежыццяздольнасці новай савецкай улады (красамоўна аб гэтым сведчыць вобраз подлага і хітрага прадстаўніка новай улады са здэклівым імем – Іван Карпячонок Гаршчок). Нарэшце, наратыўны пункт гледжання ў аповесці таксама дваіцца і не падлягае дэфініцыі, што стварае шматбаковы матыў *Doppelgänger*.

А. В. Семянькевіч

ПРАБЛЕМА РОДУ НАЗОЎНІКАЎ PLURALIA TANTUM

Адной з найбольш характэрных граматычных прыкмет назоўнікаў з’яўляецца катэгорыя роду. Марфалагічна субстантыўны род выражаецца характарам асновы і сістэмай канчатакаў, сінтаксічна – формамі дапасаванага слова. У сучаснай беларускай мове ў выніку гістарычнага працэсу ўніфікацыі